DOMSTOLENS DOM
20. marts 1997 *

I sag C-24/95,

angående en anmodning, som Bundesverwaltungsgericht i medfør af EF-traktatens artikel 177 har indgivet til Domstolen for i den for nævnte ret verserende sag,

Land Rheinland-Pfalz

mod

Alcan Deutschland GmbH,

tilvarslet:

Oberbundesanwalt beim Bundesverwaltungsgericht,

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 92 og artikel 93, stk. 3, for så vidt angår de nationale myndigheders pligt til at tilbagesøge ulovlig statsstøtte i tilfælde af vanskeligheder som følge af nationale bestemmelser, der beskytter støttemodtageren,

har

* Processprog: tysk.

DOMSTOLEN

sammensat af præsidenten, G.C. Rodríguez Iglesias, afdelingsformændene J.C. Moitinho de Almeida og J.L. Murray samt dommerne P.J.G. Kapteyn, C. Gulmann, D.A.O. Edward, J.-P. Puissochet, G. Hirsch, P. Jann (refererende dommer), H. Ragnemalm og M. Wathelet,

generaladvokat: F.G. Jacobs
justitssekretær: ekspeditionssekretær H.A. Rühl,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Land Rheinland-Pfalz ved professor Siegfried Magiera, Hochschule für Verwaltungswissenschaften, Speyer

— Alcan Deutschland GmbH ved advokat Reiner Kurschat, Frankfurt-am-Main

— den tyske regering ved afdelingschef Ernst Röder og sekretær Gereon Thiele, begge Forbundsøkonomiministeriet, som befuldmægtigede

— den østrigske regering ved ambassadør i Forbundsudenrigsministeriet, Franz Cede, som befuldmægtiget

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved Anders Jessen og Paul Nemitz, Kommissionens Juridiske Tjeneste, som befuldmægtigede,

på grundlag af retsmøderapporten,

efter at der er afgivet mundtlige indlæg i retsmødet den 10. september 1996 af Land Rheinland-Pfalz ved professor Siegfried Magiera og afdelingschef Monika Hentges-Krätzer, Land Rheinland-Pfalz' Økonomi-, Kommunikations-, Landbrugs- og Vindyrkningsministerium, af Alcan Deutschland GmbH ved advokat Reiner Kurschat, af den franske regering ved fuldmægtig Jean-Marc Belorgey, Juridisk Tjeneste, Udenrigsministeriet, som befuldmægtiget, og af Kommissionen ved Paul Nemitz,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 12. november 1996,

afsagt følgende

Dom

1 Ved kendelse af 28. september 1994, indgået til Domstolen den 2. februar 1995, har Bundesverwaltungsgericht i medfør af EF-traktatens artikel 177 forelagt Domstolen tre præjudicielle spørgsmål vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 92 og artikel 93, stk. 3, for så vidt angår de nationale myndigheders pligt til at tilbagesøge en ulovlig statsstøtte i tilfælde af vanskeligheder som følge af nationale bestemmelser, der beskytter støttemodtageren.

2 Spørgsmålene er blevet rejst under en sag, som Land Rheinland-Pfalz (herefter »delstaten«) har anlagt mod Alcan Deutschland GmbH (herefter »Alcan«).

3 Alcan drev fra 1979 til 1987 et aluminiumsværk i Ludwigshafen, hvis virksomhed blev vanskeliggjort i 1982 som følge af store stigninger i elektricitetsprisen. Da Alcan ønskede at lukke værket og afskedige de 330 ansatte, meddelte delstatens

regering selskabet, at den ville yde selskabet en midlertidig støtte på 8 mio. DM for at neutralisere omkostningsstigningerne som følge af de højere elektricitetspriser.

4 Da Kommissionen gennem pressen var blevet bekendt med disse planer, anmodede den ved telex af 7. marts 1983 forbundsregeringen om yderligere oplysninger.

5 Ved afgørelse af 9. juni 1983 bevilgede delstaten en støtte på 4 mio. DM.

6 Ved telex af 25. juli 1983 bekræftede forbundsregeringen over for Kommissionen, at delstaten agtede at yde støtte, hvorefter den som svar på en forespørgsel fra Kommissionen af 3. august gav forskellige oplysninger vedrørende andre punkter.

7 Kommissionen bekræftede den 7. november 1983, at den havde modtaget de nævnte oplysninger fra den tyske regering med tilføjelse om, at »30 dages-fristen for sagens undersøgelse begynder således at løbe fra den 11. oktober 1983«. Ved telex af 24. november, der blev modtaget i Kommissionen den 28. november, oplyste den tyske regering, at den, da fristen for sagens undersøgelse var udløbet, antog, at den midlertidige støtte kunne ydes.

8 Ved skrivelse af 25. november 1983 oplyste Kommissionen over for forbundsregeringen, at den havde besluttet at indlede proceduren i henhold til EØF-traktatens artikel 93, stk. 2, første afsnit.

9 Delstaten fik underretning herom den 28. november 1983. Den udbetalte alligevel ved afgørelse af 30. november 1983 det resterende støttebeløb på 4 mio. DM til Alcan.

10 Den 13. december 1983 oplyste de nationale myndigheder over for Alcan, at Kommissionen ikke var blevet underrettet om støtten.

11 Ved beslutning 86/60/EØF af 14. december 1985 vedrørende den støtte, delstaten Rheinland-Pfalz i Forbundsrepublikken Tyskland har ydet til en virksomhed i Ludwigshafen, der fremstiller primære aluminiumsprodukter (EFT 1986 L 72, s. 30), fastslog Kommissionen, at den støtte, der var blevet ydet, var ulovlig, da den blev ydet under tilsidesættelse af bestemmelserne i EØF-traktatens artikel 93, stk. 3, og var uforenelig med fællesmarkedet i henhold til traktatens artikel 92, hvorfor den skulle tilbagebetales. Alcan fik underretning om denne beslutning den 15. januar 1986.

12 Hverken den tyske regering eller Alcan har anfægtet beslutning 86/60.

13 Den 12. februar og den 21. april 1986 oplyste den tyske regering over for Kommissionen, at der var store politiske og juridiske vanskeligheder forbundet med at tilbagesøge støtten. Ved skrivelse af 27. juni 1986 stillede Kommissionen krav om, at støtten blev tilbagesøgt, hvorefter den, da fristerne for anlæggelse af sag til prøvelse af beslutning 86/60 var udløbet, anlagde sag i medfør af EØF-traktatens artikel 93, stk. 2, andet afsnit.

14 Ved dom af 2. februar 1989, sag 94/87, Kommissionen mod Tyskland (Sml. s. 175), fastslog Domstolen, at Forbundsrepublikken Tyskland havde tilsidesat sine forpligtelser i henhold til traktaten, idet den ikke havde efterkommet beslutning 86/60.

15 Delstaten tilbagekaldte ved afgørelse af 26. september 1989 bevillingsafgørelserne af 9. juni og 30. november 1983 og stillede krav om tilbagebetaling af de beløb, der var ydet i støtte. Alcan anlagde herefter sag med påstand om ophævelse af denne afgørelse og fik medhold ved Verwaltungsgericht Mainz. Oberverwaltungsgericht Rheinland-Pfalz forkastede sagsøgtes appel af denne dom, og delstaten har herefter iværksat revisionsanke ved den forelæggende ret til prøvelse af denne dom.

16 Alcan har til støtte for påstanden om fritagelse for at opfylde tilbagebetalingskravet henvist til § 48 i Verwaltungsverfahrensgesetz (den i delstaten i henhold til § 1 i Landesverwaltungsverfahrensgesetz gældende forvaltningslov, herefter »VwVfG«), der indeholder følgende bestemmelser:

»1) En ulovlig forvaltningsakt kan også efter at være blevet endelig tilbagekaldes helt eller delvis ex nunc eller ex tunc. En forvaltningsakt, der skaber eller konstaterer en ret eller en retlig fordel (retsstiftende forvaltningsakt), kan ikke tilbagekaldes, jf. dog bestemmelserne nedenfor i stk. 2, 3 og 4.

2) En ulovlig forvaltningsakt, der bevilger dels en økonomisk ydelse, som kapital eller periodisk udbetaling, eller dels en delelig naturalydelse, eller som er en forudsætning for at udrede sådanne ydelser, kan ikke tilbagekaldes, såfremt den begunstigede har haft en forventning om, at afgørelsen var korrekt, og såfremt denne forventning på grundlag af en afvejning af det offentliges interesse i tilbagekaldelse er beskyttelsesværdig. Forventningen er i reglen berettiget, når den begunstigede har forbrugt de præsterede ydelser eller truffet en formuedisposition, som han ikke længere eller kun med uforholdsmæssig stor opofrelse kan lade gå tilbage. Den begunstigede kan dog ikke påberåbe sig sin forventning om afgørelsens rigtighed,

1. såfremt afgørelsen er fremkaldt ved svig, tvang eller bestikkelse

2. såfremt afgørelsen er opnået på grundlag af urigtige eller ufuldstændige oplysninger vedrørende forhold af væsentlig betydning

3. såfremt den af afgørelsen berørte person vidste, at afgørelsen var ulovlig, eller såfremt hans uvidenhed herom skyldtes grov uagtsomhed.

I de under nr. 3 nævnte tilfælde tilbagekaldes forvaltningsakten i reglen ex tunc. Såfremt forvaltningsakten er blevet tilbagekaldt, skal de før tilbagekaldelsen udbetalte ydelser tilbagebetales. Bestemmelserne i BGB om ugrundet berigelse finder tilsvarende anvendelse ved fastsættelse af det beløb, der skal tilbagebetales. Den, der har pligt til at tilbagebetale ydelser, kan ikke gøre gældende, at berigelsen er gået til grunde, når de ovenfor i nr. 3 nævnte betingelser er opfyldt, og han således havde kendskab til de forhold, der bevirkede, at forvaltningsakten var ulovlig, eller som følge af grov uagtsomhed var uvidende herom. Den pågældende forvaltningsmyndighed fastsætter det beløb, der skal tilbagebetales i forbindelse med afgørelsen om, at forvaltningsakten skal tilbagekaldes.

...

4) Tilbagekaldelse af en ulovlig forvaltningsakt skal ske inden et år, efter at myndighederne har fået kendskab til de omstændigheder, der begrunder tilbagekaldelsen. Denne bestemmelse finder ikke anvendelse i det i stk. 2, nr. 3, første afsnit, omhandlede tilfælde.

...«

17 Den forelæggende ret er af den opfattelse, at revisionsanken skal forkastes på grundlag af de nævnte bestemmelser. For det første er nemlig den i VwVfG's § 48, stk. 4, første punktum, anførte frist udløbet, idet støttens ulovlighed blev konsta-

teret ved beslutning 86/60, der blev truffet den 14. december 1985, eller senest ved Kommissionens skrivelse af 27. juni 1986, mens afgørelsen om tilbagekaldelse først blev truffet den 26. september 1989. National ret er således til hinder for en sådan tilbagekaldelse. Imidlertid gælder der muligvis efter fællesskabsretten en regel om begrænsning i de nationale bestemmelser med henblik på at undgå, at forvaltningen misbruger fristen for tilbagekaldelse for at umuliggøre den af fællesskabsretten krævede tilbagesøgning. Bundesverwaltungsgericht henviser i den forbindelse til Domstolens dom af 21. september 1983, forenede sager 205/82-215/82, Deutsche Milchkontor m.fl. (Sml. s. 2633), hvoraf det fremgår, at med hensyn til tilbagebetaling af ulovligt udbetalt støtte skal de nationale retsregler anvendes på en sådan måde, at de ikke gør tilbagesøgningen af ulovligt ydede beløb praktisk umulig, og således at der fuldt ud tages hensyn til Fællesskabets interesse.

18 Bundesverwaltungsgericht anfører dernæst, at støttemodtageren i henhold til national ret kan modsætte sig tilbagekaldelse af støttebevillingsafgørelsen, når den statslige myndighed har udøvet sit skøn på ulovlig måde. Således forholder det sig sandsynligvis i det i hovedsagen omhandlede tilfælde, for så vidt som støtten næsten blev påtvunget Alcan for at redde arbejdspladser i tiden forud for vigtige politiske valg. Delstaten er dermed så ansvarlig for ulovligheden af støttebevillingen, at magtfordrejningssynspunktet efter national ret lægger sig i vejen for at tilbagekalde denne afgørelse. Dog vil anvendelse af de i nævnte Deutsche Milchkontor m.fl.-dom fastlagte principper kunne medføre, at sagen vurderes på en anden måde på fællesskabsplan.

19 Bundesverwaltungsgericht har endelig nævnt, at Alcan efter national ret også kan påberåbe sig, at berigelsen er gået til grunde, som omhandlet i VwVfG's § 48, stk. 2, sjette og syvende punktum, sammenholdt med BGB's § 818, stk. 3, hvorefter tilbagebetalings- eller erstatningspligten bortfalder, når den opnåede berigelse er gået til grunde.

20 Bundesverwaltungsgericht har på baggrund heraf forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Er den kompetente myndighed på grund af kravet om, at nationale bestemmelser skal 'anvendes på en sådan måde, at den efter fællesskabsretten krævede tilbagesøgning ikke gøres praktisk umulig, og således, at der fuldt ud tages hensyn til Fællesskabets interesse', forpligtet til i henhold til en beslutning fra EF-Kommissionen om tilbagebetaling, der ikke længere kan gøres til genstand for sagsanlæg, at tilbagekalde den pågældende bevillingsafgørelse, selv om myndigheden har overskredet den frist herfor, der af retssikkerhedsmæssige grunde findes i national ret?

2) Såfremt spørgsmål 1) besvares bekræftende, er den kompetente myndighed da på grund af det nævnte krav forpligtet til i henhold til en beslutning fra EF-Kommissionen om tilbagebetaling, der ikke længere kan gøres til genstand for sagsanlæg, at tilbagekalde den pågældende bevillingsafgørelse, selv om den kompetente myndighed har et sådant ansvar for, at bevillingsafgørelsen er ulovlig, at tilbagekaldelsen for den begunstigede forekommer at være i strid med redelig handlemåde?

3) Såfremt spørgsmål 1) og 2) besvares bekræftende, er den kompetente myndighed da på grund af det nævnte krav forpligtet til i henhold til en beslutning fra EF-Kommissionen om tilbagebetaling, der ikke længere kan gøres til genstand for sagsanlæg, at kræve den ydede støtte tilbagebetalt, selv om dette efter national ret er udelukket, fordi berigelsen er gået til grunde, og der ikke foreligger ond tro?«

21 De tre præjudicielle spørgsmål vedrører fortolkningen af fællesskabsretten på baggrund af forskellige nationale procedureregler for tilbagesøgningen i henhold til en

kommissionsbeslutning af en ulovligt ydet statsstøtte, der er kendt uforenelig med fællesmarkedet. Indledningsvis skal derfor fællesskabsrettens regler på dette område omtales.

22 Ifølge traktatens artikel 93, stk. 2, træffer Kommissionen, såfremt den finder, at en støtte, som ydes af en stat eller med statsmidler, ikke er forenelig med fællesmarkedet, beslutning om, at den pågældende stat skal ophæve eller ændre støtteforanstaltningen inden for den tidsfrist, som Kommissionen fastsætter. Når den påtænkte støtte i strid med traktatens artikel 93, stk. 3, allerede er blevet udbetalt, kan denne beslutning ske i form af et påbud til de nationale myndigheder om at kræve støtten tilbagebetalt (dom af 24.2.1987, sag 310/85, Deufil mod Kommissionen, Sml. s. 901, præmis 24, og af 14.9.1994, forenede sager C-278/92, C-279/92 og C-280/92, Spanien mod Kommissionen, Sml. I, s. 4103, præmis 78).

23 Forpligtelsen for staten til at ophæve en støtte, som af Kommissionen er fundet uforenelig med fællesmarkedet, har til formål at genoprette den oprindelige situation (jf. bl.a. dom af 4.4.1995, sag C-348/93, Kommissionen mod Italien, Sml. I, s. 673, præmis 26).

24 Tilbagesøgningen af støtten skal principielt ske i henhold til de herfor gældende bestemmelser i national ret, hvorved det dog er en betingelse, at disse bestemmelser anvendes på en sådan måde, at den efter fællesskabsretten krævede tilbagesøgning ikke gøres praktisk umulig (dom af 21.3.1990, sag C-142/87, Belgien mod Kommissionen, Sml. I, s. 959, præmis 61, og af 20.9.1990, sag C-5/89, Kommissionen mod Tyskland, Sml. I, s. 3437, præmis 12; jf. endvidere vedrørende tilbagesøgning af fællesskabsstøtte den tidligere nævnte Deutsche Milchkontor m.fl.-dom). Navnlig skal der fuldt ud tages hensyn til Fællesskabets interesse ved anvendelsen af en bestemmelse, der gør tilbagekaldelsen af en ulovlig forvaltningsakt afhængig af en vurdering af de forskellige involverede interesser (nævnte dom af 2.2.1989, Kommissionen mod Tyskland, præmis 12).

25 Det bemærkes i den forbindelse, at det ikke kan anses for stridende mod Fællesskabets retsorden, at nationale retsregler beskytter den berettigede forventning og retssikkerheden i forbindelse med tilbagesøgning, men at der, da den kontrol, som Kommissionen i medfør af traktatens artikel 93 fører med statsstøtte, har sit grundlag i ufravigelige principper, ikke hos støttemodtagerne principielt kan bestå en berettiget forventning om, at den støtte, de har modtaget, er lovlig, medmindre den er blevet ydet under iagttagelse af den i nævnte artikel fastlagte procedure. En påpasselig erhvervsdrivende må nemlig normalt være i stand til at forvisse sig om, at denne procedure er blevet fulgt (jf. den nævnte dom af 20.9.1990, Kommissionen mod Tyskland, præmis 13 og 14, samt dom af 14.1.1997, sag C-169/95, Spanien mod Kommissionen, Sml. I, s. 135, præmis 51).

26 Den nationale rets spørgsmål skal besvares under hensyntagen til den omtalte retspraksis.

Det første spørgsmål

27 Den forelæggende ret ønsker med det første spørgsmål oplyst, om den kompetente myndighed er forpligtet til at tilbagekalde sin afgørelse om at bevilge en støtte, der er ulovlig, i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, hvori støtten erklæres for uforenelig og kræves tilbagebetalt, selv om den har overskredet den frist herfor, der af retssikkerhedsgrunde er fastsat i national ret.

28 Det er den nationale rets opfattelse, at denne frist begyndte at løbe på datoen for vedtagelsen af Kommissionens beslutning, der kendte støtten uforenelig og stillede krav om tilbagesøgning, eller senest på den dato, hvor Kommissionen gentog kravet herom i en til medlemsstaten stilet skrivelse.

29 Delstaten, den tyske og den østrigske regering samt Kommissionen har i den forbindelse anført, at kravet om en hensyntagen til Fællesskabets interesser, der er formuleret i nævnte Deutsche Milchkontor m.fl.-dom, må have forrang for kravet om, at en sådan frist anvendes. Alcan har omvendt gjort gældende, den retssikkerhed, som fastsættelsen af denne frist skaber, er udtryk for et grundlæggende princip, som fællesskabsretten ligesom de nationale retsordener skal sikre. Der kan altså ikke efter udløbet af en sådan frist blive tale om tilbagesøgning af en ulovlig statsstøtte.

30 Det fremgår af hovedsagen, at støtten blev udbetalt, uden at Kommissionen på forhånd fik underretning herom, og at den således var ulovlig i henhold til traktatens artikel 93, stk. 3. Det første støttebeløb blev således udbetalt den 9. juni 1983 uden forudgående underretning til Kommissionen, mens det andet støttebeløb blev udbetalt den 30. november 1983, efter at Kommissionen i en skrivelse af 20. november 1983 over for forbundsregeringen havde anført, at ydelsen af det første støttebeløb var ulovlig, og at det andet ikke måtte udbetales.

31 Støttemodtageren kunne således ikke i overensstemmelse med det i præmis 25 i nærværende dom omtalte princip have en berettiget forventning om, at støtten var lovligt ydet.

32 Beslutning 86/60, der kendte støtten uforenelig og uden forbehold af nogen art påbød, at de udbetalte beløb skulle tilbagebetales, blev vedtaget den 14. december 1985 og kom i al fald til Alcan's kundskab den 15. januar 1986.

33 Det fremgår endvidere af hovedsagen, at den nationale forvaltning overskred etårsfristen i henhold til national ret, der var begyndt at løbe den dag, den blev bekendt med Kommissionens beslutning.

34 Det må, som fremhævet af generaladvokaten i punkt 27 i forslaget til afgørelse, fastslås, at de nationale myndigheders opgave i sager om statsstøtte, der er kendt uforenelig med fællesmarkedet, er begrænset til gennemførelsen af enhver beslutning, Kommissionen har truffet. Disse myndigheder råder ikke ved afgørelsen om tilbagekaldelse af en bevillingsafgørelse over noget skøn. Når Kommissionen således ved en beslutning, der ikke er blevet anfægtet ved et sagsanlæg, påbyder, at ulovligt udbetalte beløb skal tilbagesøges, har den nationale myndighed ikke beføjelse til i den forbindelse at foretage supplerende konstateringer.

35 Såfremt den nationale myndighed alligevel overskrider den præklusive frist ifølge national ret for bevillingsafgørelsens tilbagekaldelse, foreligger der ikke dermed en situation, som kan ligestilles med den situation, i hvilken en erhvervsdrivende er ubekendt med, om den kompetente forvaltningsgren vil træffe afgørelse, således at det efter retssikkerhedsprincippet er påkrævet, at denne uvished inden en vis frist bringes til ophør.

36 Da den nationale myndighed ikke råder over et skøn, er modtageren af en ulovligt ydet støtte ikke stedt i uvished, når Kommissionen har vedtaget en beslutning, der kender denne støtte uforenelig og stiller krav om tilbagesøgning af den.

37 Retssikkerhedsprincippet kan altså ikke være til hinder for støttens tilbagebetaling med den begrundelse, at de nationale myndigheder for sent har efterkommet den beslutning, hvori der stilles krav om denne tilbagebetaling. Kunne det det, ville tilbagesøgning af ulovligt udbetalte beløb i praksis blive umuliggjort og fællesskabsbestemmelserne om statsstøtte ganske miste deres effektive virkning.

38 Det første spørgsmål skal derfor besvares således, at den kompetente myndighed efter fællesskabsretten er forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte, i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om den har overskredet den frist herfor, der af retssikkerhedsmæssige grunde er fastsat i national ret.

Det andet spørgsmål

39 Den forelæggende ret ønsker med sit andet spørgsmål reelt en afgørelse af, om den kompetente myndighed er forpligtet til at tilbagekalde en bevillingsafgørelse om en ulovlig støtte i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, hvorved støtten kendes uforenelig og kræves tilbagebetalt, selv om den nævnte myndighed har et sådant ansvar for bevillingsafgørelsens ulovlighed, at tilbagekaldelsen for støttemodtageren må fremstå som stridende mod redelig handlemåde.

40 Delstaten, den tyske og den østrigske regering samt Kommissionen har anført, at også dette spørgsmål skal besvares bekræftende, mens Alcan navnlig har anført, at forholdene i hovedsagen er meget specielle, idet de nationale myndigheder så at sige påtvang selskabet den omtvistede støtte for at undgå en standsning af virksomheden. En afvisning af tilbagebetalingskravet, der bygger på et redelighedssynspunkt i forbindelse med sagens meget specielle omstændigheder, kan således ikke føre til, at gennemførelsen af fællesskabsretten automatisk eller næsten altid bliver umulig.

41 Idet der henvises til præmis 30 og 31 i nærværende dom — hvorved det samtidig er ufornødent at give en vurdering de tyske myndigheders adfærd i hovedsagen, som alene de nationale retter og ikke Domstolen har kompetence til at gennemføre inden for rammerne af en sag på grundlag af traktatens artikel 177 — må det fastslås, at støttemodtageren ikke kunne have en berettiget forventning om, at støtten var lovligt ydet. Støttemodtagerens forpligtelse til at forvisse sig om, at proceduren ifølge traktatens artikel 93, stk. 3, er blevet fulgt, kan ikke afhænge af den statslige myndigheds adfærd, selv om denne har et sådant ansvar for, at afgørelsen er ulovlig, at tilbagekaldelsen må fremstå som stridende mod redelig handlemåde.

42 Den omstændighed, at bevillingsafgørelsen vedrørende støtten under omstændigheder som de i hovedsagen foreliggende ikke tilbagekaldes, er til stor skade for Fællesskabets interesser og umuliggør i praksis den af Fællesskabet krævede tilbagesøgning.

43 Det andet spørgsmål skal derfor besvares således, at den kompetente myndighed efter fællesskabsretten er forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om denne myndighed har et sådant ansvar for, at afgørelsen er ulovlig, at tilbagekaldelsen for støttemodtageren må fremstå som stridende mod redelig handlemåde, idet støttemodtageren ikke, da den i traktatens artikel 93, stk. 3, fastlagte procedure ikke er blevet fulgt, kan have nogen berettiget forventning om støttens lovlighed.

Det tredje spørgsmål

44 Den forelæggende ret ønsker med sit tredje spørgsmål reelt oplyst, om den kompetente myndighed er forpligtet til at tilbagekalde bevillingsafgørelsen vedrørende ulovligt ydet støtte i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, hvorved støtten kendes uforenelig og kræves tilbagebetalt, selv om dette efter national ret er udelukket, idet berigelsen er gået til grunde, og der ikke foreligger ond tro hos støttemodtageren.

45 Alcan har i den forbindelse anført, at støtten blev anvendt i overensstemmelse med det angivne formål til dækning af en del af de ekstra elektricitetsomkostninger i tidsrummet fra marts 1983 til februar 1984, således at de bestemmelser, der i national ret er anvendelige, når berigelsen er gået til grunde, kan finde anvendelse.

46 Selskabet har desuden anført, at det af den nævnte Deutsche Milchkontor m.fl.-dom fremgår, at det princip, der bygger på, at berigelsen er gået til grunde, og som

følge af proportionalitetsprincippet også findes i fællesskabsretten og derfor skal overholdes. I øvrigt er, når der er tale om statsstøtte, de tilfælde, hvor en berigelse er gået til grunde, meget sjældne, eftersom støtten i de fleste tilfælde fortsat indvirker på støttemodtagerens formuestatus. I det foreliggende tilfælde har der været tale om meget specielle omstændigheder af en sådan art, at de ikke i praksis umuliggør gennemførelsen af fællesskabsretten.

47 Delstaten, den tyske og den østrigske regering samt Kommissionen mener derimod, at Domstolens praksis, som den følger af nævnte dom af 20. september 1990, Kommissionen mod Tyskland, også finder anvendelse i hovedsagen, og at støttemodtageren derfor ikke kan gøre gældende, at berigelsen er gået til grunde.

48 Det bemærkes i denne forbindelse, at den forelæggende ret har nævnt, at en hensyntagen i national ret til det synspunkt, at berigelsen er gået til grunde, i tilfælde, hvor støttemodtageren har været i god tro, følger af det generelle princip om beskyttelse af den berettigede forventning hos den begunstigede ifølge en ulovlig forvaltningsakt.

49 Det fremgår imidlertid af præmis 25 i nærværende dom, at virksomheder, der modtager støtte, kun kan have en berettiget forventning om denne støttes lovlighed, såfremt den er blevet ydet under iagttagelse af den i traktatens artikel 93 fastlagte procedure.

50 Dette må også blive resultatet i tilfælde, hvor det gøres gældende, at berigelsen er gået til grunde, idet dette synspunkt i det foreliggende tilfælde i praksis umuliggør den i fællesskabsretten krævede tilbagesøgning.

51 At berigelsen er gået til grunde, udgør ikke, som anført af Alcan, en regnskabsmæssigt utypisk omstændighed, men er tværtimod nærmest hovedreglen i tilfælde, hvor der foreligger statsstøtte, der sædvanligvis ydes til virksomheder i vanskeligheder, hvis regnskab på tidspunktet for en tilbagesøgning ikke bærer spor af den forbedrede økonomiske situation, som støtten utvivlsomt har givet anledning til.

52 I øvrigt kan, som fremhævet af generaladvokaten i punkt 38 i forslaget til afgørelse, en virksomhed, som har tab, efter at der er blevet ydet den en støtte, alligevel fortsat opnå fordele ved midlertidigt at overleve, idet den bl.a. fortsat er til stede på markedet og kan bevare sin goodwill og sin kundekreds. Det kan derfor ikke gøres gældende, at berigelsen er gået til grunde, blot fordi den økonomiske fordel, som ydelsen af en statsstøtte har givet, ikke mere fremgår af modtagervirksomhedens regnskab.

53 Alcan's argumentation om, at Domstolen bør tage hensyn til virksomhedens specielle og utypiske situation, som hævdes at være en følge af, at berigelsen er gået til grunde, savner følgelig grundlag.

54 Det tredje spørgsmål skal derfor besvares således, at den kompetente myndighed efter fællesskabsretten er forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om dette efter national ret er udelukket, fordi berigelsen er gået til grunde, og der ikke foreligger ond tro hos støttemodtageren.

Sagens omkostninger

55 De udgifter, der er afholdt af den tyske, den franske og den østrigske regering samt af Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN

vedrørende de spørgsmål, der er forelagt af Bundesverwaltungsgericht ved kendelse af 28. september 1994, for ret:

1) Den kompetente myndighed er efter fællesskabsretten forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte, i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om den har overskredet den frist herfor, der af retssikkerhedsmæssige grunde er fastsat i national ret.

2) Den kompetente myndighed er efter fællesskabsretten forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte i henhold

til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om denne myndighed har et sådant ansvar for, at afgørelsen er ulovlig, at tilbagekaldelsen for støttemodtageren må fremstå som stridende mod redelig handlemåde, idet støttemodtageren ikke, da den i traktatens artikel 93, stk. 3, fastlagte procedure ikke er blevet fulgt, kan have nogen berettiget forventning om støttens lovlighed.

3) **Den kompetente myndighed er efter fællesskabsretten forpligtet til at tilbagekalde den bevillingsafgørelse, hvorved der ydes en ulovlig støtte i henhold til en endelig kommissionsbeslutning, som kender støtten uforenelig og kræver tilbagesøgning af den, selv om dette efter national ret er udelukket, fordi berigelsen er gået til grunde, og der ikke foreligger ond tro hos støttemodtageren.**

Rodríguez Iglesias Moitinho de Almeida Murray

Kapteyn Gulmann Edward

Puissochet Hirsch Jann

Ragnemalm Wathelet

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 20. marts 1997.

R. Grass G.C. Rodríguez Iglesias

Justitssekretær Præsident